

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПРАВА

УДК 340(477)

doi: <https://doi.org/10.33270/01191123.36>

Мазур Т. В. – кандидат юридичних наук, заступник Міністра культури України, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6220-5827>

Розвиток понятійно-термінологічного апарату правової охорони культурної спадщини в Україні

Метою статті є аналіз становлення та розвитку понятійно-термінологічного апарату правової охорони культурної спадщини в Україні. Для її досягнення сформульовано такі завдання: проаналізувати еволюцію правової охорони культурної спадщини в Україні; з'ясувати сутність понять «пам'ятка», «культурна спадщина», «культурні цінності». **Методологія** публікації передбачала використання діалектичного, логіко-юридичного, системного, історико-правового, порівняльно-правового й інших методів. Для встановлення змісту досліджуваних категорій, формування понятійно-категорійного апарату застосовано ґносеологічний, антропологічний методи, методи моделювання та прогнозування. **Наукова новизна** статті полягає в аналізі розвитку понятійно-термінологічного апарату в правовій доктрині, а також визначенні специфіки вживання термінів і понять правової охорони культурної спадщини в законодавстві України. **Висновки.** Правова охорона культурної спадщини в Україні розвивалася впродовж тривалого часу, що позначилося на формуванні та розвитку її понятійно-термінологічного апарату. Уже в період Української революції 1917–1921 років застосовували поняття «пам'ятки» й «культурні надбання», хоча їх не було визначено законодавчо. Після ухвалення Положення про пам'ятники культури і природи 1926 року в законодавство запроваджено як базове поняття «пам'ятники культури», однак його визначення в документі сформульовано не було. Після тривалої термінологічної дискусії кінця 1970-х – початку 1980-х років, до якої активно долучилися В. І. Акуленко, С. І. Кот й інші вчені, в Україні поняття «пам'ятник» було замінено на «пам'ятка», а дефініцію поняття «пам'ятки історії та культури» запропоновано в Законі УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» 1978 року. Першим спеціальним законодавчим актом незалежної України з питань культури стали ухвалені 1992 року Основи законодавства України про культуру, де за радянською традицією використано поняття «пам'ятки історії та культури», «культурні цінності». Закон України «Про охорону культурної спадщини» 2000 року визначив базові поняття «культурна спадщина» і «пам'ятка культурної спадщини». Специфіка законодавства України полягає у використанні поняття «пам'ятка» на означення лише нерухомих об'єктів, а в інших країнах воно охоплює і рухомі об'єкти. Більшість сучасних українських фахівців-пам'яткоохоронців послуговується термінами й поняттями, визначеними в чинному законодавстві. Водночас у правовій доктрині триває дискусія щодо вдосконалення поняття «пам'ятка» й інших базових термінів, зокрема «культурна спадщина» та «культурні цінності», їх уніфікації, зокрема в міжнародному праві.

Ключові слова: право; закон; категорії; поняття; культурна спадщина; культурні цінності.

Вступ

Наукове дослідження завжди має чітке теоретико-методологічне підґрунтя, що дає змогу за умови застосування відповідних принципів і методів пізнання досягти поставлених мети й завдань, сформулювати нові положення та висновки або переглянути, підтвердити чи спростувати теорії та положення, висловлені попередниками. Водночас для досягнення таких результатів учені послуговуються спеціальними поняттями й термінами, які є важливою складовою будь-якого дослідницького інструментарію. У правовій науці такі терміни й поняття можуть бути як усталеними та нормативно закріпленими в законах і підзаконних актах, так і використовуватися лише в правовій доктрині, удосконалюватися й розвиватися відповідно до поглядів і пропозицій науковців.

За роки державної незалежності України окремі питання становлення й розвитку правової охорони культурної спадщини висвітлювали

у своїх працях В. І. Акуленко (Akulenko, 2013), Н. В. Артикуца (Artykutsa), В. І. Євінтов (Evintov, 1981), В. Ф. Зверховська (Zverkhovska, 2015), Н. І. Кудерська (Kuderska, 2014), О. І. Мельничук (Melnychuk, 2008), І. М. Мишак (Myshchak, 2014), І. В. Пивовар (Pyvovar, 2010), О. В. Усенко (Usenko, 2011) та ін. Однак у зв'язку зі змінами законодавства й розвитком правової доктрини ґрунтовного дослідження потребує специфіка становлення понятійно-термінологічного апарату правової охорони культурної спадщини в Україні.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналіз становлення та розвитку понятійно-термінологічного апарату правової охорони культурної спадщини в Україні.

Виклад основного матеріалу

Охорона культурної спадщини, як і будь-яка інша важлива сфера, що потребує чіткого правового регламентування, має власні терміни

й поняття, які традиційно усталилися, їх застосовують у міжнародному та національному праві, активно використовують іноземні й вітчизняні дослідники. Водночас розвиток галузі загалом стимулює розвиток відповідних понять і категорій, сприяє удосконаленню їх визначень, які пропонують різні вчені, а згодом їх уводять до законодавчих актів, надаючи офіційного статусу.

Сучасна правова термінологія охорони культурної спадщини в Україні є предметом дослідження теоретиків права, а також представників суміжних галузей, які активно досліджують цю проблематику, зокрема культурологів, істориків, мистецтвознавців. Сформувалася й окрема спеціальна галузь – пам'яткознавство. Її теоретики визначають пам'яткознавство як спеціальну наукову дисципліну, предметом якої є всебічне дослідження, охорона, збереження та популяризація пам'яток історії та культури як складової національної та всесвітньої культурної спадщини ("Pamiatkoznavchi studii", 2007).

Специфіка правової охорони культурної спадщини полягає в тому, що вона розвивалася впродовж тривалого часу, що, безперечно, позначилося на формуванні та розвитку понятійно-термінологічного апарату. З цього приводу слушно зауважує Н. В. Артикуца, що кожному історичному періоду відповідає своя система понять і термінів, адекватно відображаючи певний етап розвитку державно-правових явищ, обсяг пізнаного й продуктивні на той час моделі та способи терміноутворення (Artykutsa).

На думку відомого дослідника права охорони культурної спадщини та культурних цінностей В. І. Акуленка, першим і найважливішим поняттям для законодавця, який ставить за мету встановлення правової охорони об'єктів культурної спадщини, є чітке закріплення її понять як інституту матеріального права. Без цього неможливо окреслити предметне коло правової охорони. Законодавчі тексти мають містити визначення як загальних понять культурної спадщини, так і її видових дефініцій, інакше складно тлумачити й ефективно застосовувати правові норми (Akulenko, 2013).

Нині використовують різні поняття на означення культурної спадщини. Це безпосередньо культурна спадщина, культурні цінності, культурні надбання, пам'ятки тощо. Усі ці терміни використовують у міжнародних і національних правових актах. Показовими в цьому випадку є базові міжнародні конвенції – Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року та Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 року. Аналізуючи визначення цих термінів, В. І. Акуленко зауважує, що поняття «культурна спадщина» близьке до

поняття «культурна цінність», але вони не тотожні. Термін «культурна спадщина» в міжнародних документах вживають переважно щодо нерухомих об'єктів, і він не охоплює рухомих цінностей. Учений пропонує послуговуватися терміном «культурні цінності» замість «культурна спадщина», аргументуючи свою думку тим, що в Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року цей термін охоплює поряд з нерухомими об'єктами й нерухомими предметами також історичні центри їх зосередження (Akulenko, 2001).

Слід проаналізувати й науковий підхід до визначення поняття «спадщина» О. І. Мельничук, яка аргументує необхідність відмежовувати терміни «загальна спадщина», «спільна спадщина», «загальне надбання» від інших. Ці три терміни вживають виключно на означення об'єктів, на які поширюється концепція загальної спадщини в широкому тлумаченні (морське дно, Місяць, інші небесні тіла, відкрите море, відкритий Космос й Антарктида). Проблема полягає в тому, що одночасно в міжнародно-правових документах і, відповідно, у доктрині застосовують терміни «спадщина» й «надбання». Терміни «світова спадщина людства», «світове культурне надбання» є, на думку вченої, синонімами, їх уживають на означення поняття «всесвітня культурна і природна спадщина людства», а різноманітність цих термінів пов'язана з неоднозначним перекладом міжнародно-правових актів або ж правилами художнього стилю в неюридичній літературі (Melnichuk, 2008).

Зазначена проблема справді потребує розв'язання, зокрема щодо перекладу українською мовою міжнародних правових актів. У цьому контексті ми поділяємо позицію В. І. Акуленка, який доводить, що виклад правового акта виключає застосування літературного стилю. «Синонімічні заміни, доречні в художній літературі, у законодавчих актах себе не виправдовують, – стверджує вчений, – адже кожен синонім має специфічні відтінки, тому не завжди можливе його вживання для точного та повного позначення одного й того самого поняття. Ідеться не лише про ясність, простоту, лаконічність, а й про точність законодавчої мови, яка виключала б будь-яку нечіткість або двозначність» (Akulenko, 1991). Водночас В. І. Євінтов аргументував, що для забезпечення автентичності тексту договору різними мовами доцільно шукати не однозначні терміни в цих мовах, а їх семантично-правові еквіваленти, що відповідатимуть один одному в межах цього договору (Evintov, 1981). Ці два підходи не суперечать один одному, а лише доповнюють, засвідчуючи необхідність однозначного й чіткого тлумачення, а також урахування специфіки національних мов під час визначення певного поняття в законодавчих актах.

Проблема узгодження термінології й надалі залишається актуальною. Стосується вона не лише узгодження на міжнародному рівні. Для прикладу, навіть українські вчені зі схожими поглядами використовують різні терміни для визначення нової галузі міжнародного права, яка має регулювати охорону культурної спадщини. Так, О. І. Мельничук зазначає про формування нової галузі – міжнародного права охорони культурної спадщини (Melnychuk, 2008), а В. І. Акуленко, про що свідчить, зокрема, і назва його монографії, – міжнародного права охорони культурних цінностей (Akulenko, 2001).

До термінологічної дискусії долучилася й Н. І. Кудерська, яка вважає, що культурна спадщина та культурне надбання співвідносяться як частина й ціле, а культурна спадщина є складовою культурного надбання. Учена доводить, що культурне надбання є сукупністю всіх культурних досягнень (матеріальних і нематеріальних) людства, суспільства, окремих соціальних груп, осіб та їхнього культурного досвіду, який постійно напрацьовується, зберігається в арсеналі соціальної пам'яті та відображає живу культуру сьогодення, він має виняткове значення для формування сучасного культурного простору (Kuderska, 2014). Натомість культурна спадщина – багатофункціональна система, яка втілює нерозривний зв'язок поколінь, що становить сукупність успадкованих людством об'єктів – усіх минулих культурних досягнень суспільства від попередніх поколінь, окремих соціальних груп, осіб і їхнього історичного досвіду. Згідно з визначенням Н. І. Кудерської, культурні цінності – це визначений результат людської діяльності, що має конкретно-історичний характер, виконує соціально-інтегративну функцію та функцію формування особи, її духовності, є сполучною ланкою між різними епохами й цивілізаціями, визнаний національним або загальним орієнтиром упродовж багатьох поколінь (Kuderska, 2014).

Сучасні українські дослідники правової охорони культурної спадщини намагаються запропонувати власні визначення базових понять, які близькі за змістом. Так, В. Ф. Зверховська тлумачить поняття «культурні цінності» як унікальні рухомі чи нерухомі речі, створені людиною та значущі для широкого кола суб'єктів цивільного права (Zverkhovska, 2015). Водночас І. В. Пивовар пропонує визначення поняття «пам'ятка культурної спадщини» як об'єкта культурної спадщини, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, Музейного фонду України, Бібліотечного фонду Національної бібліотеки України, Національного архівного фонду України. Згідно з його визначенням, історико-культурна спадщина – це сукупність успадкованих людством

від попередніх поколінь об'єктивованих матеріальних і духовних цінностей, які мають значення для збереження та розвитку самобутності України, її внесок у світову цивілізацію та підлягають охороні (Pivovar, 2010).

Дослідниця О. В. Усенко також пропонує дефініцію культурної спадщини, яку тлумачить як сукупність усіх матеріальних і духовних культурних здобутків суспільства, його історичний досвід, що зберігається в арсеналі громадської пам'яті. Охорона культурної спадщини, на переконання вченої, – це система публічно-правових заходів, спрямованих на виявлення, облік, відновлення, утримування та використання об'єктів культурної спадщини, які застосовують з метою збереження та примноження історичного надбання (Usenko, 2011).

Загалом поділяючи позицію дослідників щодо необхідності подальшого вдосконалення термінологічного апарату, ми вважаємо за доцільне використовувати в широкому значенні поняття «культурна спадщина» і «пам'ятка», оскільки їх передбачено в базовому Законі України «Про охорону культурної спадщини», інших законодавчих актах. Водночас слід з'ясувати, як ці й інші базові поняття еволюціонували в пам'яткоохоронному законодавстві на українських землях протягом останніх ста років, тобто від перших спроб їх законодавчого визначення.

До ХХ ст. в Російській імперії в усіх нормативних актах і наукових працях вживали узагальнене поняття «пам'ятник давнини» (Egorov, 1988). Визначення цього терміна не пропонували. Лише 29 жовтня 1911 року міжвідомча комісія під керівництвом міністра внутрішніх справ Російської імперії І. Я. Гурлянда внесла на розгляд Державної думи проект Положення про охорону пам'ятників давнини, ст. 1 якого вже містила визначення основоположного поняття. Зокрема, у проекті Положення «пам'ятники давнини», що підлягають охороні, визнано всі пам'ятники архітектури, скульптури, живопису й іншого мистецтва, як і первісної давнини, а також акти та рукописи, які на підставі цього Положення визнано джерелами пізнання і любові до вітчизняної історії ("Sokhranenie pamiatnikov", 1997). Проте Державна дума Російської імперії за час своєї діяльності так і не ухвалила ні закону про охорону культурної спадщини, ні навіть Положення про охорону пам'ятників давнини, тож до розпаду імперії дефініцію понять у сфері охорони культурної спадщини на нормативному рівні не було закріплено.

У зв'язку з відсутністю необхідної нормативної бази й належного теоретико-методологічного забезпечення Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва самостійно

визначало напрями роботи, як і поняття того, що ж слід вважати «пам'яткою». Так, за результатами дискусій 1910–1912 років щодо трактування поняття «пам'ятка» було прийнято рішення дотримуватися концепції І. Каманіна, який пропонував вважати «пам'яткою старовини» все старовинне, що відрізняється від сучасного ("Pamiatkoznavchi studii", 2007).

Українські державні органи періоду Української революції 1917–1921 років успадкували теоретичні напрацювання у сфері охорони культурної спадщини попереднього періоду. Однак уже на початку 1917 року сформувалася тенденція до українізації державних органів, а отже, і розроблення термінологічного апарату українською мовою. На протигагу російському поняттю «пам'ятник», було запроваджено для означення об'єктів культурної спадщини в широкому значенні поняття «пам'ятка». Загалом у цей час поширеними стали поняття «пам'ятки» та «культурні надбання». Навесні 1917 року за ініціативою громадськості було створено Центральний комітет охорони пам'яток старовини й мистецтва в Україні, а також товариства охорони пам'яток старовини й мистецтва в окремих губерніях і повітах. У процесі формування уряду Української Центральної Ради – Генерального Секретаріату – у складі Генерального секретарства народної освіти було створено відділ охорони пам'яток старовини й мистецтва. Його завідувач М. Ф. Біляшівський звернувся в листопаді 1917 року через газети до громадян із закликом «не псувати і не нищити пам'яток старовини» ("Do hromadian", 1917). На засіданні Комітету Центральної Ради під головуванням М. Грушевського 17 квітня 1917 року було вирішено «опікуватися про повернення національних українських надбань в Україну» (Kot, & Nestulia, 1996). Однак офіційного визначення цих понять запропоновано не було. Так само не було схвалено розроблений міністерством за участю діячів культури проект закону про охорону пам'яток в УНР.

Зі зміною влади простежується певна правонаступність і у використанні поняття «пам'ятки» в широкому значенні до нерухомих і рухомих об'єктів культурної спадщини за часів як Української держави гетьмана П. Скоропадського, так і Директорії УНР. У вживанні терміна «пам'ятки» прослідковується соборність української державотворчої та правничо-термінологічної традиції, адже цим поняттям ще до Української революції 1917–1921 років послуговувалися в Галичині, зокрема вчені Наукового товариства імені Шевченка, а одне із серійних видань товариства навіть мало назву «Пам'ятки українсько-руської мови і літератури».

Поняття «пам'ятник давнини» або «твір давнини» за традицією застосовували й перші радянські органи. Паралельно радянська влада почала використовувати узагальнений термін «цінності». Так, 1 квітня 1919 року було видано Декрет РНК України «Про передання історичних та мистецьких цінностей у відання Народного комісаріату освіти» ("Dekret RNK", 1919). Однак після ухвалення Положення про пам'ятники культури і природи від 16 червня 1926 року в радянському законодавстві почали використовувати термін «пам'ятники культури», однак його визначення в Положенні також не було ("Postanova VUTsVK", 1926).

Друга світова війна, яка завдала непоправної шкоди об'єктам культури України, загострила питання вдосконалення правової охорони культурної спадщини. Нормотворча робота стала підґрунтям постанови Ради міністрів УРСР від 30 грудня 1948 року № 3076, якою затверджено Положення про охорону пам'ятників культури на території УРСР ("Postanova Rady Ministriv", 1948). І хоча це Положення також не містило визначення поняття «пам'ятники культури», проте в ст. 2 було виокремлено чотири види пам'ятників: а) пам'ятники архітектури; б) пам'ятники мистецтва; в) пам'ятники археології; г) пам'ятники історичні. Кожен вид містив чіткий перелік таких пам'ятників. Отже, поняття «пам'ятник» трактували значно ширше, ніж це прийнято в українській мові.

Хоча основні пам'яткоохоронні документи УРСР переважно дублювали норми загально-союзного профільного законодавства, окремі українські вчені та правознавці-практики неодноразово порушували питання про відособленість і специфіку української правничої термінології. Показовою в цьому контексті є дискусія щодо адекватності вживання в українській мові поняття «пам'ятник» на означення об'єктів культурної спадщини. Одним із перших запропонував застосовувати поняття «пам'ятка» замість поширеного в радянських правових актах «пам'ятник» В. І. Акуленко, оприлюднивши 1976 року в газеті «Літературна Україна» статтю «“Пам'ятники” чи “пам'ятки”? Про мову законодавчих актів» (Akulenko, 1976). Ця стаття зумовила тривалу дискусію вчених-істориків, мовознавців і правників на сторінках періодичних видань, а також вплинула на зміну законодавчої термінології.

Унаслідок цього поняття «пам'ятка» було запроваджено в Законі УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» від 13 липня 1978 року ("Zakon URSR", 1978). Згідно зі ст. 1 цього Закону, пам'ятками історії та культури визнавали споруди, пам'ятні місця та предмети, пов'язані з історичними подіями в житті народу, розвитком суспільства й держави,

твори матеріальної і духовної творчості, які становлять історичну, наукову, художню чи іншу культурну цінність. Відповідно до ст. 17 Закону, саме «нерухомі пам'ятки» підлягали обліку й охороні за категоріями загальносоюзного, республіканського й місцевого значення, їх вносили до відповідних переліків.

За словами радянського вченого В. Л. Єгорова, серед наявних видів нерухомої культурної спадщини (археологія, архітектура, мистецтво, історія) розділ «пам'ятки історії» виокремлено найпізніше, спершу як класифікаційне, а потім і юридичне поняття. На його думку, юридичний термін «пам'ятки історії та культури» та науковий «історико-культурна спадщина» засвідчують, що будь-який вид пам'яток (археології, архітектури, мистецтва) у хронологічному аспекті є водночас і пам'яткою історії. Термін «пам'ятка історії» вживають у вузькому значенні як один із видів спадщини, який охороняють. Основний критерій у визначенні пам'ятки історії – синхронність конкретного об'єкта або місця (споруди, ландшафту тощо) з історичним фактом (подією) або життям і діяльністю видатної особи (Егоров, 1988). Натомість В. І. Акуленко стверджував, що термін «пам'ятки історії та культури» потребує уточнень, оскільки будь-який із двох термінів – і «культура», і «історія» – у широкому значенні охоплює всі без винятку цінності матеріальної та духовної діяльності людства, а тому об'єднувати їх і вживати в законодавстві, літературі й на практиці охорони пам'яток як умовний загальний термін недоцільно, досить залишити один із них (Акуленко, 1991). Попри ці дискусії, поняття «пам'ятки історії» невдовзі стало одним з основних, що й було відображено в назві Закону УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури».

Після набуття чинності зазначеного Закону поняття «пам'ятка» почали вживати і в інших нормативних актах законодавчого та підзаконного рівнів. Водночас, зауважив С. І. Кот, у наукових публікаціях і ЗМІ доволі часто використовували терміни «пам'ятка» і «пам'ятник» в однаковому контексті, що нерідко спричиняло не лише термінологічну плутанину, а й неправильне трактування контексту державної політики в галузі охорони та збереження культурної спадщини ("Pamiatkoznavchi studii", 2007).

Чергова дискусія щодо уточнення значення термінів «пам'ятка» і «пам'ятник» розгорнулася в другій половині 1980-х років, що була пов'язана з виходом статті С. І. Кота «Пам'ятка чи пам'ятник», у якій автор обстоював необхідність уживання терміна «пам'ятка» ("Pamiatkoznavchi studii", 2007). Зрештою, цю позицію схвалили й інші авторитетні вчені.

Після здобуття незалежності України почалося творення національної правової системи та власного законодавства, хоча радянське законодавство продовжувало діяти, якщо воно не суперечило Конституції держави. Одним з перших базових національних законів стало ухвалення 14 лютого 1992 року Основ законодавства України про культуру ("Zakon Ukrainy", 1992). У цьому нормативно-правовому акті (втривав чинність на підставі Закону від 14 грудня 2010 року № 2778-VI) за радянською традицією використовували поняття «пам'ятки історії та культури». Водночас Закон визначав поняття «культурні цінності». Відповідно до ст. 14 «Збереження і використання культурних цінностей», до культурних цінностей було віднесено об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне й наукове значення. У цій самій статті було введено поняття «об'єкти національного культурного надбання», до яких віднесено «унікальні цінності матеріальної та духовної культури, а також культурні цінності, що мають виняткове історичне значення для формування національної самосвідомості українського народу». Об'єкти національного культурного надбання підлягали занесенню до Державного реєстру національного культурного надбання (цей реєстр, попри розроблення окремих підзаконних актів, досі не сформовано).

Ухвалений 8 червня 2000 року Закон України «Про охорону культурної спадщини» ("Zakon Ukrainy", 2000) базовим поняттям визначив «культурну спадщину» – сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини. Було змінено й усталене з радянського часу визначення поняття «пам'ятка». Так, згідно зі ст. 1 цього Закону, «пам'яткою» визнавали об'єкт культурної спадщини національного або місцевого значення, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (останній замінив радянські переліки нерухомих пам'яток). Після ухвалення 18 березня 2004 року Закону України «Про охорону археологічної спадщини» ("Zakon Ukrainy", 2014) на законодавчому рівні запроваджено поняття «пам'ятка археології» – археологічний об'єкт національного або місцевого значення, занесений до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

Однак таке тлумачення законодавцем поняття «пам'ятка» часто критикували, оскільки унікальні об'єкти культурної спадщини, які не було занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України або знаходилися на стадії занесення до нього, фактично не набували або втрачали охоронний статус. Унаслідок цього було здійснено спроби на законодавчому рівні

змінити визначення поняття «пам'ятка» (Myshchak, 2014, 2017). Зрештою, під впливом громадськості та фахівців-пам'яткоохоронців 25 травня 2017 року було внесено зміни до Закону України «Про охорону культурної спадщини» щодо визначення поняття «пам'ятка культурної спадщини», згідно з якими «пам'яткою культурної спадщини» визнається об'єкт культурної спадщини, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, або об'єкт культурної спадщини, який взято на державний облік згідно із законодавством, що діяло до набрання чинності цим Законом, до вирішення питання про включення (невключення) об'єкта культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

Наукова новизна

Наукова новизна статті полягає в аналізі розвитку понятійно-термінологічного апарату в правовій доктрині, а також визначенні специфіки вживання термінів і понять правової охорони культурної спадщини в законодавстві України.

Висновки

Правова охорона культурної спадщини в Україні розвивалася впродовж тривалого часу, що позначилося на формуванні та розвитку її понятійно-термінологічного апарату. Уже в період Української революції 1917–1921 років застосовували поняття «пам'ятки» й «культурні надбання», хоча їх не було визначено законодавчо. Після ухвалення Положення про

пам'ятники культури і природи 1926 року в законодавство запроваджено як базове поняття «пам'ятники культури», однак його визначення в документі сформульовано не було. Після тривалої термінологічної дискусії кінця 1970-х – початку 1980-х років, до якої активно долучилися В. І. Акуленко, С. І. Кот й інші вчені, в Україні поняття «пам'ятник» було замінено на «пам'ятка», а дефініцію поняття «пам'ятки історії та культури» запропоновано в Законі УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» 1978 року. Першим спеціальним законодавчим актом незалежної України з питань культури стали ухвалені 1992 року Основи законодавства України про культуру, де за радянською традицією використано поняття «пам'ятки історії та культури», «культурні цінності». Закон України «Про охорону культурної спадщини» 2000 року визначив базові поняття «культурна спадщина» і «пам'ятка культурної спадщини». Специфіка законодавства України полягає у використанні поняття «пам'ятка» на означення лише нерухомих об'єктів, а в інших країнах воно охоплює і рухомі об'єкти. Більшість сучасних українських фахівців-пам'яткоохоронців послуговується термінами й поняттями, визначеними в чинному законодавстві. Водночас у правовій доктрині триває дискусія щодо вдосконалення поняття «пам'ятка» й інших базових термінів, зокрема «культурна спадщина» та «культурні цінності», їх уніфікації, зокрема в міжнародному праві.

REFERENCES

- Akulenko, V. (1976). "Pamiatnyky" chy "pamiatky"? Pro movu zakonodavchykh aktiv ["Monuments" or "monuments"? On the language of legislation]. *Literaturna Ukraina, Literary Ukraine* [in Ukrainian].
- Akulenko, V.I. (1991). *Okhorona pamiatok kultury v Ukraini (1917-1990) [Protection of cultural monuments in Ukraine (1917-1990)]*. Kyiv: Vyshcha shk. [in Ukrainian].
- Akulenko, V.I. (2001). Kulturni tsinnosti [Cultural values]. *Yurydychna entsyklopediia, Legal Encyclopedia*. (Vols. 3). Kyiv: Ukr. entsykl. T. 3 [in Ukrainian].
- Akulenko, V.I. (2013). *Mizhnarodne pravo okhorony kulturnykh tsinnosti ta yoho implementatsiia u vnutrishnomu pravi Ukrainy [International law for the protection of cultural property and its implementation in the domestic law of Ukraine]*. Kyiv: Yustinian [in Ukrainian].
- Artykutsa, N.V. *Osnovy vchennia pro yurydychnyi termin i yurydychnu terminolohiiu [Fundamentals of the doctrine of legal term and legal terminology]*. Retrieved from http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2457/artykutsa_osnovy_vchennya.pdf?sequence=1 [in Ukrainian].
- Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*. (1972). Retrieved from <https://whc.unesco.org/en/conventiontext>.
- Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention*. (1954). Retrieved from http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13637&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.
- Dekret RNK Ukrainy "Pro peredannia istorychnykh ta mystetskykh tsinnosti u vidannia Narodnoho komisariatu osvity": vid 1 kvit. 1919 r. [decree of the RNA of Ukraine "On the Transfer of Historical and Artistic Values to the People's Commissariat of Education" from April 1, 1919]. *Zbirnyk uzakonen ta rozporiadzhen Robitnycho-Selianskoho Uriadu Ukrainy, Collection of laws and orders of the Worker's and Peasant's Government of Ukraine*, 34, 395 [in Ukrainian].
- Do hromadian Ukrainskoi Narodnoi Respubliki [To the citizens of the Ukrainian People's Republic]. (1917). *Robitnycha hazeta, Workers' newspaper* [in Ukrainian].

- Egorov, V.L. (1988). Razvitie i stanovlene poniatiia "pamiatnik istorii" [The development and formation of the concept of "historical monument"]. *Istoriia SSSR, History of the USSR*, 1, 100-106 [in Russian].
- Evintov, V.I. (1981). *Mnogoiazychnye dogovory v sovremennom mezhdunarodnom prave [Multilingual treaties in modern international law]*. Kiev: Nauk. dumka [in Russian].
- Kaminskaia, N.V. (2015). Perspektivy stanovleniia evropeyskoy sistemy mestnogo i regionalnogo samoupravleniia [Prospects for the establishment of a European system of local and regional self-government]. *Pravo i politika, Law and Politics*, 2(182), 227-241. doi: 10.7256/1811-9018.2015.2.8854 [in Russian].
- Kot, S., & Nestulia, O. (Ed.). (1996). *Ukrainski kulturni tsinnosti v Rosii: Persha sprobа povernennia, 1917-1918 [Ukrainian cultural values in Russia: the first attempt at return, 1917-1918]*. Kyiv: Soborna Ukraina [in Ukrainian].
- Kuderska, N.I. (2014). *Pravo kulturnoi spadshchyny Ukrainy. Zahalna chastyna [The right of cultural heritage of Ukraine. The common part]*. Kyiv: NAKKKiM [in Ukrainian].
- Melnichuk, O.I. (2008). *Mizhnarodno-pravovyi status vsesvitnoi kulturnoi i pryrodnoi spadshchyny [International legal status of the world cultural and natural heritage]*. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
- Myshchak, I.M. (2014). Osnovni napriamky rozvytku zakonodavstva shchodo okhorony kulturnoi spadshchyny v Ukraini [Main directions of development of legislation on protection of cultural heritage in Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 1, 14-19. doi: <https://doi.org/10.32886/instzak.2014.01.03> [in Ukrainian].
- Myshchak, I.M. (2017). Osnovni napriamky zakonoproektnoi roboty shchodo udoskonalennia okhorony kulturnoi spadshchyny v Ukraini [The main directions of the draft law on improving the protection of cultural heritage in Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 3, 12-18. doi: <https://doi.org/10.32886/instzak.2017.03.05> [in Ukrainian].
- Pamiatkoznavchi studii v Ukraini: teoriia i praktyka [History Studies in Ukraine: Theory and Practice]*. (2007). Kyiv [in Ukrainian].
- Postanova Rady Ministriv URSR "Polozhennia pro okhoronu pamiatnykiv kultury na terytorii Ukrainiskoi RSR": vid 30 hrud. 1948 r. No. 3076 [Resolution of the Council of Ministers of the USSR "Regulation on the protection of cultural monuments in the territory of the Ukrainian SSR" from December 30, 1948, No. 3076]. *Zbirnyk postanov i rozporiadzhen uriadu Ukrainiskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliky, Collection of Resolutions and Orders of the Government of the Ukrainian Soviet Socialist Republic*, 23-24, 91 [in Ukrainian].
- Postanova VUTSVK i RNK USRR "Polozhennia pro pamiatnyky kultury i pryrody": vid 16 cherv. 1926 r. [Resolution of the All-Ukrainian Union of People's Commissars and the RNA of the Ukrainian SSR "Regulations on cultural and nature monuments" from June 16, 1926]. *Zbirnyk uzakonen ta rozporiadzhen Robitnycho-Selianskoho Uriadu Ukrainy, Collection of laws and orders of the Worker's and Peasant's Government of Ukraine*, 32-33, 259 [in Ukrainian].
- Pyvovar, I.V. (2010). Administratyvna vidpovidalnist za porushennia zakonodavstva pro kulturnu spadshchynu Ukrainy [Administrative responsibility for violation of the legislation on cultural heritage of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Sokhranenie pamiatnikov tserkovnoi stariny v Rossii v XVIII - nachala XX vv. [Preservation of Church Antiquities in Russia in the 18th - Early 20th Centuries]*. (1997). Moscow: Otechestvo [in Russian].
- Usenko, O.V. (2011). Derzhavno-pravove rehuliuвання vidnosyn u sferi okhorony kulturnoi spadshchyny [Legal regulation of relations in the field of cultural heritage protection]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro kulturu": vid 14 liut. 1992 r. No. 2117-XII [Law of Ukraine "Information of the Supreme Soviet of the USSR. Fundamentals of Ukrainian Legislation on Culture" from February 14, 1992, No. 2117-XII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 21, 294 [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro okhoronu arkhеологічної спадщини": vid 18 berez. 2004 r. No. 1626-IV [Law of Ukraine "On the protection of archaeological heritage" from March 18, 2004, No. 1626-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro okhoronu kulturnoi spadshchyny": vid 8 cherv. 2000 r. No. 1805-III [Law of Ukraine "On the Protection of Cultural Heritage" from June 8, 2000, No. 1805-III]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 39, 333 [in Ukrainian].
- Zakon URSR "Pro okhoronu i vykorystannia pamiatok istorii ta kultury": vid 13 lyp. 1978 r. No. 3600-IX [Law of the USSR "On the Protection and Use of Monuments of History and Culture" from July 13, 1978, No. 3600-IX]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR, Information of the Supreme Soviet of the USSR*, 30, 426 [in Ukrainian].
- Zverkhovska, V.F. (2015). Kulturni tsinnosti yak obiekty tsyvilnykh prav [Cultural values as objects of civil rights]. *Candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Акуленко В. «Пам'ятники» чи «пам'ятки»? Про мову законодавчих актів. *Літературна Україна*. 1976. 21 верес.
- Акуленко В. І. Охорона пам'яток культури в Україні (1917–1990). Київ : Вища шк., 1991. 274 с.
- Акуленко В. І. Культурні цінності. *Юридична енциклопедія*. Київ : Укр. енцикл., 2001. Т. 3. 792 с.

- Акуленко В. І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України : монографія. Київ : Юстініан, 2013. 608 с.
- Артикуца Н. В. Основи вчення про юридичний термін і юридичну термінологію. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2457/artykysa_osnovy_vchennya.pdf?sequence=1.
- Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention. 1954. URL: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13637&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.
- Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. 1972. URL: <https://whc.unesco.org/en/conventiontext>.
- Про передання історичних та мистецьких цінностей у відання Народного комісаріату освіти : декрет РНК України від 1 квіт. 1919 р. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України*. 1919. № 34. Ст. 395.
- До громадян Української Народної Республіки. *Робітнича газета*. 1917. 19 листоп.
- Егоров В. Л. Развитие и становление понятия «памятник истории». *История СССР*. 1988. № 1. С. 100–106.
- Евинтов В. И. Многоязычные договоры в современном международном праве. Киев : Наук. думка, 1981. 134 с.
- Каминская Н. В. Перспективы становления европейской системы местного и регионального самоуправления. *Право и политика*. 2015. № 2 (182). С. 227–241. doi: 10.7256/1811-9018.2015.2.8854.
- Українські культурні цінності в Росії: перша спроба повернення, 1917–1918 / упоряд.: С. Кот, О. Нестуля. Київ : Соборна Україна, 1996. 300 с.
- Кудерська Н. І. Право культурної спадщини України. Загальна частина : підручник. Київ : НАКККиМ, 2014. 258 с.
- Мельничук О. І. Міжнародно-правовий статус всесвітньої культурної і природної спадщини : монографія. Київ : Наук. думка, 2008. 287 с.
- Мишак І. М. Основні напрямки розвитку законодавства щодо охорони культурної спадщини в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 1. С. 14–19. doi: <https://doi.org/10.32886/instzak.2014.01.03>.
- Мишак І. М. Основні напрямки законопроектної роботи щодо удосконалення охорони культурної спадщини в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 3. С. 12–18. doi: <https://doi.org/10.32886/instzak.2017.03.05>.
- Пам'яткознавчі студії в Україні: теорія і практика. Київ, 2007. 336 с.
- Положення про охорону пам'яток культури на території Української РСР : постанова Ради міністрів УРСР від 30 груд. 1948 р. № 3076. *Збірник постанов і розпоряджень уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки*. 1948. № 23–24. Ст. 91.
- Положення про пам'ятники культури і природи : постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 16 черв. 1926 р. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України*. 1926. № 32–33. Ст. 259.
- Пивовар І. В. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про культурну спадщину України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 19 с.
- Сохранение памятников церковной старины в России в XVIII – начала XX вв. : сб. док. М. : Отечество, 1997. 400 с.
- Усенко О. В. Державно-правове регулювання відносин у сфері охорони культурної спадщини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2011. 20 с.
- Про охорону і використання пам'яток історії та культури : Закон УРСР від 13 лип. 1978 р. № 3600-IX. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1978. № 30. Ст. 426.
- Основи законодавства України про культуру : Закон України від 14 лют. 1992 р. № 2117-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 21. Ст. 294.
- Про охорону археологічної спадщини : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1626-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15>.
- Про охорону культурної спадщини : Закон України від 8 черв. 2000 року № 1805-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 39. Ст. 333.
- Зверховська В. Ф. Культурні цінності як об'єкти цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2015. 212 с.

Стаття надійшла до редколегії 15.05.2019

Mazur T. – Ph.D in Law, Deputy Minister of Culture of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6220-5827>

Development of Conceptual and Terminological Apparatus of Legal Cultural Heritage Protection in Ukraine

The **purpose** of the article is to analyze the formation and development of the conceptual and terminological apparatus of legal cultural heritage protection in Ukraine. In order to achieve it, the following tasks are being analyzed: to analyze the evolution of legal cultural heritage in Ukraine; To find out the nature and essence of notions «attraction», «cultural heritage», «cultural values» etc... The basis of the used **methodology** was dialectical and logic-legal, systemic, historical-legal, comparative-legal and other methods. Also to establish the content of the investigated categories, forming the conceptual and category apparatus, the author used the gnoseological, anthropological methods, methods of modeling and forecasting etc. The **scientific novelty** of the article is to analyze the development of the conceptual and terminological apparatus in the legal doctrine, as well as in detecting the specifics of the use of terms and concepts of legal cultural heritage protection in the legislation of Ukraine. **Conclusions.** Legal cultural heritage protection in Ukraine was developing for a long time, this fact influenced the formation and development of its conceptual and terminological apparatus. During the Ukrainian Revolution of 1917–1921 the concepts of «monuments» and «cultural heritage» were used already, although these concepts were not defined in legislation. With the adoption of the «Regulations on Culture and Nature Monuments» of June 16, 1926, «monuments of culture» was introduced as a basic concept in the Soviet legislation, but its definition was not given in the Regulations. After a lengthy terminological discussion of the second half of the 1970s – the first half of the 1980s, to which V. I. Akulenko, S. I. Kot and other scientists actively joined, the concept of «monument» in Ukraine was replaced by «memorial», and the definition of «history and culture memorials» was given in the Law of the USSR «On Protection and Use of History and Culture Memorials» of July 13, 1978. In independent Ukraine the first special legislative act on cultural issues was «The basics of the legislation of Ukraine on culture», adopted on February 14, 1992, which, by the Soviet tradition, used the concepts of «history and culture memorials» and «cultural values». The Law of Ukraine «On the Protection of Cultural Heritage», adopted on June 8, 2000, defined as the basic concepts «cultural heritage» and «cultural heritage memorial». The specificity of Ukrainian legislation is the use of the term «memorial» to marking only fixed objects, but in many foreign countries this concept also covers moving objects. Today the most of Ukrainian professionals – memorial-protectors use the terms and concepts defined in current legislation. At the same time, the legal doctrine continues to discuss the advisability of improving the concept «memorial» and other basic terms and concepts, in particular «cultural heritage» and «cultural values», and their unification, including in international law.

Keywords: law; legislation; categories; concepts; cultural heritage; cultural values.